

Файзиев Шохруд Фармонович,

Юридик фанлар номзоди, доцент

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2018-9-3>

СУРИШТИРУВ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Аннотация: Ушбу илмий мақолада суриштирув органлари фаолияти юзасидан назарий фикрлар, хорижий тадқиқот муассасалари тажрибаси ўрганилган улар асосида қуйидаги атамалар(суриштирув органи бошлиғи, суриштирувчи, суриштирув органи, терговга қадар текширув, қидирув ҳаракатлари, тезкор қидирув фаолияти, тезкор қидирув талбирлари, суриштирув, кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатлари, дастлабки тергов)га назарий тушунчалар ишлаб чиқилган ҳамда илгари сурилган.

Калит сўзлар: дастлабки тергов, суриштирув, суриштирув органи бошлиғи, суриштирувчи, суриштирув органи, терговга қадар текширув, қидирув ҳаракатлари, тезкор қидирув фаолияти, тезкор қидирув талбирлари, кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатлари.

Файзиев Шохруд Фармонович,

Кандидат юридических наук, доцент

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ДОЗНАНИЯ

Аннотация: в данной научной статье изучены теоретические точки зрения о деятельности органов дознания, а также, опыт зарубежных исследовательских центров на этой основе приведены теоретические понятия таким терминам как предварительное следствия, дознания, начальник органа дознания, дознаватель, орган дознания, доследственная проверка, розыскные действия, оперативно-розыскные мероприятия, неотложные следственные действия.

Ключевые слова: предварительное следствия, дознания, начальник органа дознания, дознаватель, орган дознания, доследственная проверка, розыскные действия, оперативно-розыскные мероприятия, неотложные следственные действия.

Fayziev Shokhrud Farmanovich,

PhD in Law, Associate professor
info@tadqiqot.uz

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ACTIVITY OF INQUIRY BODIES

Annotation: In this scientific article the theoretical points of view on the activity of bodies of inquiry are studied, and also, experience of foreign research centers on this basis are resulted theoretical concepts to such terms as preliminary investigation, inquiry, the chief of body of inquiry, the inquirer, body of inquiry, pre-investigation check, search actions, operatively-search actions, urgent investigatory actions.

Keywords: preliminary investigation, inquiry, head of inquiry body, inquiry officer, inquiry body, pre-investigation check, investigative actions, operatively-search actions, urgent investigative actions.

Дунёда ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган саъй-ҳаракатларнинг барчаси додил судловга эришиш даражасини ошириш ва суд томонидан инсон ҳуқуқларини таъминлаш мақсадини кўзлайди. Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларациясининг 10-моддасида "Ҳар бир инсон ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш ва унга қўйилган жиноий айбнинг қанчалик даражада асосли эканлигини аниқлаши учун тўлиқ тенглик асосида унинг иши ошкора ва адолат талабларига риоя қилинган ҳолда мустақил ва ҳолис суд томонидан кўриб чиқиши ҳуқуқига эга"[1]лиги кафолатланган. Жиноят ишлари юритуви дастлабки босқичининг сифатли ва тезкор амалга оширилиши юқорида қайд этилган кафолатнинг тўла таъминланишига хизмат қилади. Жаҳоннинг ривожланган давлатларида 90% жиноят ишлари айнан тезлаштирилган, содалаштирилган шаклларда кўрилиши ушбу тартибга алоҳида эътибор қаратилишини талаб этади[2].

Жаҳонда жиноятчиликка қарши кураш сиёсати, хусусан, судга қадар иш юритиш босқичида тезлаштирилган (Juicio rapido) тартибда иш юритуви қисқартирилган (Juicio abreviado) тартибдаги иш юритуви жиноят-процессуал фаолияти жараёнига жалб этилган шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш нуқтаи назаридан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, жумладан, суриштирув органларининг ваколатларини тартибга солувчи процессуал-ҳуқуқий нормаларни такомиллаштириш муаммосининг мавжудлиги бу борада чуқур илмий-тадқиқот ишлари олиб борилишини тақозо этмоқда. Айни вақтда, жиноят-процессуал қонунчилигида суриштирув органлари фаолиятининг таркибий-функционал ва ташкилий-структуравий асослари етарли ва мантиқий тизимга солинмаганлиги жиноят ишлари юритувига жалб этилган шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини поймол қилмаслик, уларнинг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш борасида суриштирув органлари фаолиятида қонундан четга чиқиш каби ножоиз айрим ҳолларни бартараф этишнинг процессуал-ҳуқуқий ва ижтимоий-маънавий механизмларини уйғунлаштириш каби масалаларнинг илмий-назарий ва амалий ечимини топиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ соҳаси тубдан ислоҳ қилиш, бу борадаги ислохотларни такомиллаштиришда жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини янада либераллаштириш ва инсонпарварлик тамойилларига мувофиқлаштириш энг муҳим йўналишга айланди. Умумий юрисдикция судларининг ихтисослашуви амалга оширилди, фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича судлар тузилди, улар фаолиятининг мустақам қонуний асослари шакллантирилди. Ишни судга қадар юритиш босқичида тергов устидан суд назорати кучайтирилди. Миллий қонунчилигимизга "хабеас корпус" институти жорий этилди - қамоққа олишга санкция бериш, шахсни лавозимидан четлаштириш ва тиббий муассасага жойлаштиришдек процессуал мажбурлов чораларини қўллаш ҳуқуқи прокурорлардан судларга ўтказилди. Ҳозирги кунга қадар жиноят-процессуал қонунчилигининг 68%га ўзгартириш киритилди. Хусусан, Жиноят-процессуал кодекси 38-моддасига ўн маротаба ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиб, 90%га ислоҳ этилди[3].

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси (1994), Жиноят кодекси (1994), Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 25 декабрдаги "Тезкор қидирув фаолияти тўғрисида"ги ЎРҚ-344-сонли Қонуни, 2017 йил

6 сентябрьдаги "Суриштирув фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида"ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 14 январдаги "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш соҳасида амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги

П№3559-сонли фармойиши, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 4 октябрдаги "Туман ва шаҳар умумий юрисдикция судлари фаолиятини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ№4570-сонли фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги "Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ№4850-сонли фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли, "2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Фаол тадбиркорлик, инновацияларни қўллаб-қувватлаш йили"да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида"ги 2018 йил 22 январдаги

ПФ-5308-сонли фармонларида белгиланган вазифаларни бажаришга ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқот иши бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи www.ufl.edu, www.nij.gov, www.southwest.edu, illinois.edu, www.ethz.ch, www.heidelberg.com, www.unisannio.it, www.waseda.jp, okiu.ac.jp, www.griffith.edu.au, www.tsul.uz. Жинойт ишлари бўйича судга қадар иш юритуви масаллари бўйича илмий тадқиқот ишлари дунёнинг етакчи илмий марказ ва олий таълим муассасаларида, жумладан, National Institute of Justice, Southwest University (АҚШ), Institute Zurich (Швейцария), Heidelberg (Германия), University of Sannio (Италия), Waseda University, Okinawa International University (Япония), Paris Lodron Universit?t Salzburg (Австрия) ва National University Australia, Griffith University (Австралия) ва Тошкент давлат юридик университети, ИИВ Академияси (Ўзбекистон)да олиб борилмақда.

Жаҳонда жинойт ишларини юретишда судга қадар иш юритуви, жумладан, суриштирув фаолиятини такомиллаштириш бўйича амалга оширилган тадқиқотлар натижасида қатор, жумладан, куйидаги илмий натижаларга эришилган: судга қадар иш юритувни муддатлари ва уни амалга оширувчи органлар фаолиятдан келиб чиқиб содаллаштириш лозимлиги асослантилган (Southwest University, University of Illinois, Institute Zurich), суриштирув органларининг ҳуқуқий мақомини такомиллаштириш ҳамда суриштирувчи ва унинг бошлигининг ваколатларини мустақил тергов ҳаракатларини олиб бориш соҳасида кенгайтириш лозимлиги асослаб берилган (National University Australia), содаллаштирилган мустақил суриштирув юретиш тартибини жорий қилиш лозимлиги исботланган (Paris Lodron Universit?t Salzburg), суриштирувчи-терговчилар фаолиятини дифференциация қилиш орқали жинойт ишларини юретиш самарадорлигини ошириш лозимлиги исботланган (National Institute of Justice), суриштирув органининг айблов далолатномаси каби ҳужжати қонунийлиги устидан прокурор назоратини ўрнатиш ва ушбу тартибни такомиллаштириш (University of Sannio, Waseda University, Griffith University) зарурлиги асосланган ва исботланган.

Дунёнинг ривожланган мамлакатларида жиноят ишлари бўйича иш юритувини ҳуқуқий тартибга солиш ва ташкил этиш ҳамда такомиллаштиришга қаратилган қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: жиноят ишлари бўйича судга қадар иш юритувини соддалаштириш, тезлаштириш, унинг инсон ҳуқуқларини муҳофаза этиш ва таъминлашдаги ролини ошириш ҳамда амалга ошириш механизмини такомиллаштириш, одил судловни амалга оширишда сарфланадиган харажатни камайтириш, муддатларни қисқартириш орқали инсон ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишни кафолатлаш ва самарадорлигини таъминлаш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Суриштирув органлари фаолиятини у ёки бу жиҳатдан амалга ошириш масалалари мамлакатимизнинг олимларидан - Ф.А.Абдумажидов, М.Т.Хусанов, З.Ф. Иноғомжонова, Ф.М.Мухитдинов, Г.З.Тўлаганова, У.А.Тухташева, Д.М. Миразов, Б.Х.Пулатов, Ю.С.Пулатов, Й.Рахимов, С.М.Раҳмонова, Д.Б. Базарова, И.Р. Астанов, Д.Ш.Умарханова, Д.Каримова, Б.Б.Хидоятлов ва бошқаларнинг илмий ишларида муайян даражада ўрганилган.

МДХ давлатларида суриштирув органлари фаолиятининг айрим жиҳатлари А.С.Анненкова, И.И.Федулова, М.А.Бородкин, С.И.Гирько, Т.К.Рябинина, Ю.П.Якубина, В.В.Вандышев, В.А.Лиманский, Д.А.Ястребов, С.В.Григоренко, Т.А.Левина, А.А.Дядченко, О.Г.Бегунц, У.А.Мусеилов, М.А.Митюкова, Т.В.Валькова, К.Н.Емельяновларнинг монографик тадқиқотларида ўрганилган.

Хорижий мамлакатларда жиноят ишлари бўйича суриштирув ўтказишга оид масалалар К.Shmoller (Австрия), А.Гамбарян (Армения), N.G.Stoyko, A.S.Shaginian (Англия), Э.Бэст, Л.В.Морозова, И.Б.Гришай, Б.А.Филимонов (Германия), Ф.Р.Ромеу (Испания), Дж.Иллюминати (Италия), А.А.Трафилов (Швейцария), В.В.Ларичев, В.Л.Бахмайер, П.С., Пастухов (АҚШ), К.Н.Chandrasekharan Pillai (Хиндистон), Кук Чо (Япония), А.Р.Белкин (Россия), Х.Д.Хошимов (Тожикистон) томонидан тадқиқ қилинган.

Бироқ юқорида номлари келтирилган олимларнинг ишлари ўша давлат қонунчилиги нуқтаи назаридан ўрганилган, шу боис республикамиз

суд-ҳуқуқ тизимида суриштирув органлари фаолиятини модернизациялаш, суриштирувчининг процессуал мақомини такомиллаштирилганлиги муносабати билан муаммонинг долзарблиги янада ортади ва у жиноят ишлари юритувида жалб қилинган шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш масаласига бевосита дахлдор бўлганлиги боис чуқур ва мустақил тадқиқот ўтказишни тақозо этади.

Хулоса ўрнига айрим судга қадар иш юртиув шаклида энг кўп учрайдиган атамаларга тушунча бериш тақлифини келтириб ўтамиз.

1. Суриштирув органи бошлиғи - суриштирувни амалга оширувчи махсус органга раҳбарлик қилувчи мансабдор шахс.

2. Суриштирувчи - суриштирув органи бошлиғи томонидан суриштирувни ва қонунда кўзда тутилган бошқа ваколатларни амалга ошириш ҳуқуқи берилган мансабдор шахсдир.

3. Суриштирув органи - ЖПКга асосан суриштирув ва процессуал ҳаракатларни амалга оширувчи давлат органлари ва мансабдор шахслар тушунилади.

4. Терговга қадар текширув - жиноят иши қўзғатилишидан олдин амалга ошириладиган айрим тергов ва процессуал ҳаракатлардир.

2009 йилдан кейин миллий жиноят процессига кириб келган институт ҳисобланади. Уни қўп амалиёт ва назийётчилар суриштирув деб тушунилади. Ушбу босқичда ЖПКнинг 329-моддасига асосан, айрим тергов ҳаракатлари (қўздан кечириш, экспертиза, шахсий тинтув, олиб қўйиш) ва мажбурлов чораси сифатида ушлаб туриш қўлланилинади.

5. Қидирув ҳаракатлари - суриштирувчи, терговчи, суд томонидан гумон қилинувчининг шахсни аниқлаш юзасидан кўриладиган чоралари назарда тутилади.

6. Тезкор қидирув фаолияти - тезкор қидирув тадбирларини ўз ичига олиб, 4 та орган томонидан амалга оширилиши назарда тутилган фаолият тушунилади.

7. Тезкор қидирув тадбирлари - тезкор қидирув тўғрисидаги қонунга асосан, 16 та тезкор қидирув тадбирлари амалга оширилиши мумкин.

8. Суриштирув - суриштирув органи томонидан жиноят иши қўзғатилгандан кейин 30+20 суткалик муддат ичида амалга ошириладиган процессуал фаолиятга айтилади.

9. Кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатлари - суриштирув ва тергов жараёнида суриштирувчи ёхуд терговчи томонидан ЖПКда назарда тутилган ўн тўртта тергов ҳаракатидан жиноят иши қўзғатилишидан кейин иш ҳолатларидан келиб чиқиб танланган тергов ҳаракатлари тушунилади. Жиноят изларини аниқлаш ва қайд этиш юзасидан, шунингдек, далилларни зудлик билан дарҳол олиш, ўрганиш ва қайд этиш ушбу кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатларининг мақсади ҳисобланади.

10. Даствлабки тергов - даствлабки тергов органи томонидан жиноят иши қўзғатилгандан кейин амалга ошириладиган тергов ва процессуал ҳаракатлар тушунилади.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси (The Universal Declaration of Human Rights) <http://parliament.gov.uz>
2. Fields G., Emshwiller J.P. Federal guilty pleas soar as bargains trump trials // the world street Journal. 2012. September 23.
3. <http://lex.uz>